

Rádió utca 11., Székesfehérvár

Jelen tanulmány, amely egy több hónapig tartó empirikus kutatómunka eredménye, az 1995–1997 között Székesfehérváron lezajlott, többretegű konfliktus értelmezésére tesz kísérletet. A konfliktus egy hatósági és szociális ügy keretein mindeképpen túllépett azáltal, hogy politikai és (roma) etnikai tartalmakkal, dimenziókkal egészült ki, illetve töltődött fel. A kutatást éppen a konfliktus iránya és jellege megváltozásának okaira való rákérdezés inspirálta, majd vezette el azokhoz a központi elemekhez, melyek az ügyben szereplő felek számára, valamint a róla későbbiekben kialakuló politikai és társadalomtudományos diskurzusok számára is szimbólumértékkel bírtak.

A kérdések, melyek megválaszolására törekszem, elsődlegesen a Rádió utcai konfliktus milyenségére vonatkoznak, az annak során kapcsolatba kerülő feleknek és az ügy különböző vetületeinek feltérképezésére tesznek kísérletet. A Rádió utca 11. történetének ismertetésével azokra a lényegi pontokra és központi elemekre szeretnék rávilágítani, melyek ismerete elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a későbbiekben értelmezhető legyen maga a Székesfehérváron kialakult konfliktus. Írásom így egy konfliktus-elemzésbe integrált szimbólumértelmezést kíván nyújtani.

Mivel dolgozatommal a közelmúlt egyik nagy, országos botrányának az elemzésére vállalkozom, ebből adódik, hogy a téma hozzám térben és időben egyaránt közel helyezkedik el. Éppen ezért mindvégig ügyeltem arra, hogy a lehető legkevésbé váljanak vizsgálataim, illetve megállapításaim egyoldalúvá, magam pedig bármelyik fél irányában elfogulttá. Az elemzésem során feltárt minták és szimbólumok, úgy gondolom, hozzájárulnak a probléma megértéséhez, ezért lehetséges szempontokként szolgálhatnak minden jövőben hasonló szituációba kerülő egyén, csoport vagy intézmény számára.¹ Ez több ok miatt is fontos. Egyrészt a székesfehérvári eset egy országosan terjedő eseménysorozat egyik láncszeme csupán. Elsődlegesen pedig nem az alapkonfliktus milyensége miatt került az ország érdeklődésének középpontjába, hanem az annak megoldására tett szélsőséges és a hozzáértés teljes hiányát mutató megoldási javaslatok és stratégiái miatt. Másrészt olyan szükségszerű következményei vannak, melyek messze túlmutatnak egy egyszerű lakásproblémán.

Az elemzés előtt a kutatás módszeréről és forrásairól szólok röviden. Ezután a történet rövid ismertetésére kívánok sort keríteni, melyet a tanulmányomban használt alapfogalmak pontosításával folytatnék, majd rátérek az ügy során a különböző felek által használt szimbólumok² tárgyalására.

A kutatás módszere és forrásai

A kutatás módszere³ több pillérré támaszkodik: kvalitatív (interjúk, beszélgetések) és kvantitatív (tartalomelemzés) metódusokat egyaránt felhasználtam, valamint részt vettem (résztevő megfigyelés) a konfliktus sorsdöntőnek tekinthető eseményein. Interjút készítettem a székesfehérvári önkormányzat lakossági és civil kapcsolatokért felelős referensével, Nagy Zoltán Péterrel, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnökével, Horváth Aladással, a Rádió utcai lakókkal, a városban működő kisebbségi önkormányzat az ügyben illetékes és érdekelt dolgozóival, valamint beszélgettem székesfehérváriakkal is.⁴ Az interjúk alkalmával a Rádió utca körül kialakult eseményeket meséltettem el az interjúalanyokkal, későbbi elemzésem során pedig az így kapott történeteket mint szöveget értelmeztem. Nyitókérdésem után a főnarratívában problematikusabb, illetve nem teljesen egyértelmű részekre kérdeztem rá. Kutatásom kiterjedt a konfliktussal foglalkozó országos és helyi szinten megjelenő írott sajtóra, valamint a média más orgánumaira is. Vizsgálatom tárgyául szolgáltak a következő sajtóorgánumok, az 1995–1997 között megjelent lapszámaiban közölt, jelen témával foglalkozó cikkek: a *Fejér Megyei Hírlap* és a *Fehérvári Polgár* mint helyi lapok, továbbá a *Népszabadság*, a *HVG*, a *Magyar Hírlap* mint országos szintű újságok.

A tartalomelemzés eszközeivel vizsgáltam meg és forrásként használtam fel az 1997. november 23-i székesfehérvári roma tüntetésen elhangzott beszédek szövegeit, továbbá a konfliktus alatt egymással kommunikációba lépő személyek, illetve intézmények közti leveleket is.⁵ Vizsgálódásom ezeken túl érintette a nyomtatott (a *Phralipe* már idézett számában olvasható a konfliktus története) és az interneten megjelenő (*Romapress*) roma sajtótermékeket is.

A Rádió utca II. története

A Rádió utcai lakótelep Székesfehérvár délnyugati külvárosában található. Az épületeket az 1960-as években építették, s eredeti funkciójukat tekintve irodaként működtek. Ennélfogva az eredeti elrendezés sem egy lakóház struktúráját követte. A három emeleten egyaránt középen egy folyosóról nyíltak jobbra és balra a 16-20 m²-es helyiségek, valamint minden szinten egy vizesblokk kapott helyet. A 1970-es években nőtlen tiszti szállóvá alakították, majd ennek megszűnése után az épületek a Városi Tanács tulajdonába kerültek, amely kisebb családok, magányosan élők, kisnyugdíjasok és egyéb szociálisan hátrányos helyzetben lévő személy „átmeneti” szállására tette alkalmassá. Az eredeti elrendezést megtartották, csupán kisebb módosításokra került sor. Ebből adódóan a Rádió utcai lakótelep Székesfehérvár átmenetileg vagy állandósultan marginális helyzetben levő csoportjainak az egyik „gyűjtőhelyévé” vált.

Fordulatnak a környék lakói azt a pillanatot tartják, amikor a Rádió utca II.-be egy olyan roma családot költöztettek, amely az általános megítélés szerint deviánsnak volt mondható amiatt, hogy e lakásuk előtt már 6-7 lakást, illetve házat „laktak le”, valamint törtek fel és adtak el az évek során Székesfehérvár területén.

A strukturális megközelítést alapul véve egy zárt és homogén külváros esetében, mint amilyen a székesfehérvári is, ahol a lakáspiac dinamikája alacsony, az emberek tömbbér-

házakban élnek, a munkaerőpiac nem változatos, valamint mobilitásról nem lehet beszélni a gazdaság szintjét tekintve, ott teljességgel természetesnek mondható az a folyamat, mely a Rádió utcában ekkor elkezdődött, s mely elsődlegesen a gettósodás irányába mutatott és fejlődött: azaz a kiszorítás és a terjedés stratégiájának logikáját követte (Wallman 1986).

A Rádió utca I I. környéke ezzel párhuzamosan egyre inkább veszélyessé vált.⁶ A ház lakóit, akik között még ekkor nem volt önkényes lakásfoglaló, két csoportra lehetett osztani: akik jogszerűen laktak ott, fizették a bérleményt is és a közüzemi díjakat egyaránt, illetve akik nem. A közbiztonság egyre csökkent, a környéken egyre nagyobb lett a szemét, a rendetlenség, valamint a kóbor kutyák száma, és ezek tényleges fenyegetettséget jelentettek az ott lakók számára. 1993-ban a környéken lakók aláírást gyűjtöttek a helyzet és az állapotok tarthatatlansága miatt. A körzet képviselője, Horváth Istvánné pedig interpellációval fordult az önkormányzathoz e problémák miatt. Az ügyben sem döntés, sem lépések nem születtek egészen addig, míg 1995-re a Rádió utca I I. jogviszonyai úgy alakultak, hogy a 43 itt lakó család 75 százaléka jogcímmel rendelkező bérlő volt, 25 százaléka lejárt bérleti szerződéssel rendelkezett, vagy jogcím nélkül lakott a házban. A megoldás ekkor vált elengedhetetlenül szükségessé, mivel egyrészt a lakóháznak jelentős tartozása halmozódott fel az önkormányzat felé (1,8 millió Ft, azonban azt fontos tudni, hogy a bérlemények díja 300-400 Ft/lakás/hó volt), másrészt az állapotok tarthatatlanná váltak. Mivel az épület ekkor még, 1995-ben statikailag megfelelő volt, az önkormányzat koncepciója a következőképpen alakult: a Rádió utca I I.-et mint veszélyzónát meg kell szüntetni, fel kell számolni, lakóinak beilleszkedésük érdekében egy átmeneti szálláslehetőséget kell biztosítani a Takarodó úton. Ezt az önkormányzat egy későbbi rehabilitációs központ kialakításának alapjaként gondolta megvalósítani, a tervekben templomot, kultúrházat stb. is kilátásba helyezett e területen (mely szintén egy külvárosi része Székesfehérvárnak, a város déli területén található). Az ezáltal felszabadított lakóházat pedig felújítani kívánta, s a benne lévő lakásokat kedvezményesen áron fiatal családok rendelkezésére akarta bocsátani.

Az önkormányzat novemberi közgyűlése előtt három nappal, mikor is a tervezet részleteinek tárgyalására sor került volna, robbant ki a média minden orgánumban egy országos támadás Székesfehérvár ellen, „gettósítással” vádolva a várost. Főleg emiatt halasztotta az önkormányzat a decemberi ülésre az ügy tárgyalását, s vette fel roma érdekképviseleti szervekkel a kapcsolatot, valamint hozott létre a képviselő-testület egy ad hoc bizottságot a Rádió utcai romák ügyének kezelésére, melynek tagságát önkormányzati képviselők, a Fejér Megyei Független Cigányok Szervezetének elnöke, a Roma Polgárjogi Alapítvány vezetője, illetve egy Rádió utcai közös képviselő alkotta. Helyi és országos szinten egyaránt bírálták a fehérvári önkormányzatot. Az alapvető érvek azt hangsúlyozták, hogy az önkormányzat csak a velük való tárgyalás után kezdeményezzen, semmiképpen se hozzon létre gettót Fehérvár egyik külvárosában, valamint mivel „Fehérvár a befektetések városa”, s az utóbbi időben hatalmas mértékű költségvetéssel gazdálkodik, tarthatatlan, hogy ne rendelkezzen egy kidolgozott lakáskonceptióval, továbbá éppen ugyanezen ok miatt elvárható, hogy európai módon oldja meg ezt a problémát.

A decemberi közgyűlés végül mégis elfogadta az eredeti javaslatot: a Takarodó úton lakásokat építenek, a Rádió utca I I. felújításra és újrahasznosításra kerül.

Horváth Aladár (a Roma Polgárjogi Alapítvány elnöke) a kormány irányítása alá tartozó Közigazgatási Hivatalhoz fordult, és törvényességi elbírálást kért a Rádió utca 11. ügyében. Eszerint végül a javaslat két okból is törvénytörőnek bizonyult: egyrészt a rendezési terv nem volt részletesen kidolgozva, másrészt a ház nem bírt olyan nagymértékű statikai problémával, hogy csupán egységesen lehessen felújítani. E vélemény értelmében tehát az épület szakaszonként is rendbe hozható. A januári közgyűlés ezek után visszavonta a decemberben elfogadott rendelkezést, minden maradt úgy, ahogy volt.

Az önkormányzat 1996-ban tárgyalásokat kezdeményezett mind az érintett 43 családdal, mind az érdek-képviselői szervekkel. Az igények és a felajánlott lehetőségek élesen ellentétesek voltak, ez elsődlegesen az önkormányzat és az érdekképviselők közti véleménykülönbséget mutatta meg. A bérlők körében egy kisebbfajta közvélemény-kutatást végzett egymástól függetlenül mind az önkormányzat, mind az érdek-képviselői szervezetek. A Rádió utca 11. számú ház lakóival, illetve családjaival egyenként történő egyeztetések és tárgyalások nyomán részletes elhelyezési javaslatok születtek. A felajánlott lehetőségek megtárgyalása után egy kivételtől eltekintve minden esetben kompromisszumos megoldások születtek. A családok a következő három lehetőség közül választhattak:

1. Az önkormányzat építési telket biztosít, ahol a család szociálpolitikai és egyéb segélyek igénybevételével, önerőből lakást építhet.
2. A Rádió utca 11. korábbi bérlőit – törvényes lakóit – az önkormányzat az általa biztosított bérlakásokba helyezi el.
3. A család az önkormányzat alacsony bérű és komfortfokozatú sorházaiba költözhet, melynek kivitelezésében közhasznú munkával részt vállal.

Az érdekképviselők álláspontja sokkal radikálisabb és kevésbé engedékeny volt. Azt akarták, hogy minden Rádió utca 11.-ben lakónak a város belső területén, vagyis a belvárosban biztosítson bérlakást az önkormányzat. Alapvető kívánságuk volt, hogy tartozástól függetlenül ez a lehetőség minden ott lakóra egyaránt vonatkozzon. Az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat azt javasolta, hogy kizárólag pénzügyi, gazdasági alapot biztosítson a székesfehérvári önkormányzat a részükre, és majd ők építenek a Rádió utcaiaknak megfelelő lakóépületeket.

A városi önkormányzat ezzel egy időben újfajta politikába kezdett, melynek a célja egyrészt az volt, hogy az érdekképviselők lehetséges támadását kivédjék, és a kirobbant országossá vált ügy etnikai jellegét elkendőzzék, másrészt azon civil szervezeteknek adott válaszként értelmezhető, amelyek a „*differenciált és dekoncentrált elhelyezés*”⁷⁷ és problémakezelés mellett érveltek. Ez alapvetően arra épült, hogy innentől kezdve nem egy csoportként (tehát nem Rádió utcaként) fogja kezelni az ügyet, hanem családokra bontva foglalkozik az ott lakókkal.

1997 szeptemberéig az önkormányzat mindenkit elhelyezett Székesfehérvár területén a 43 családból, aki jogszerű bérlő volt a Rádió utca 11.-ben. A megüresedett lakások folyosóról nyíló ajtóit befalzták annak érdekében, hogy más ne költözhessen be. Az épületben ekkor 16 család maradt, mindegyikük jogcím nélküli „bérlő” (vagy nem fizette a bérleményt, vagy önkényes lakásfoglalónak számított). A befalazott lakásokba az ott maradt lakók nem a folyosóról, hanem a vele szomszédos helyiségből jutottak be oly módon, hogy az egymás melletti lakásokat oldalról bontották meg. Mindez az épület

megroggyanásához vezetett, valamint az önkormányzat azon döntését eredményezte, miszerint a Rádió utca 11.-et a felújítás helyett lebontásra ítélték. A felújítást 1997-ben 400-500 millió Ft körüli összegre becsülték. A lebontás mellett szólt az is, hogy a szociális helyiségek és eszközök hiánya, illetve a közszolgáltatások szüneteltetése miatt vérhas és Hepatitis-A fertőzésveszély fenyegette a házat. Ráadásul a Rádió utca 11. ekkorra már oly mértékben volt kellemetlen szimbólum a városi önkormányzat számára, hogy az egyetlen lehetséges megoldásnak a lebontása, vagyis a teljes megszüntetése látszott. Ezek miatt az okok miatt tehát az épületet legelőször is balesetveszélyessé nyilvánították annak ellenére, hogy sokkal inkább életveszélyes volt már a ház (mind az egészségügyi, mind a statikai állapotok tekintetében). Így azonban – egy balesetveszélyes ház esetében – az önkormányzatnak törvényileg nem volt elhelyezési kötelezettsége a jogcím nélkül ott lakókkal szemben, tehát csupán a jogcímmel rendelkező bérlőknek – akiket pedig már különböző lakásokba 1997 szeptemberéig elköltöztettek – lehettek követeléseik. Az önkormányzat ezért különböző határidőket jelölt ki a bennlakóknak a kiköltözést illetően, melyeket többször módosított a sajtó, valamint az érdek-képviselői szervek közbenjárása és akciói miatt. A konfliktus tulajdonképpen ekkor mérgesedett el legjobban, és ekkor telítődött azokkal a szimbolikus tartalmakkal, melyeknek elemzésére dolgozatomban vállalkoztam.

A történetet tovább követve megfigyelhető az önkormányzat részéről valamiféle „fejlődés”. Míg kezdetben azzal érveltek, hogy az önkényes lakásfoglalókkal és a jogcímmel nem rendelkezőkkel szemben nincsen elhelyezési kötelezettségük, az épület pedig lebontásra kerül, így a benne lakók a hatóság segítségével kiköltöztethetők, addig ez az álláspont lassan, de biztosan más irányba terelődött. A semmilyen elhelyezés helyett – egy újabb határidővel – az önkormányzat a Takarodó útra konténereket telepített volna, ahol 1998 júniusáig átmenetileg elhelyezkedhettek volna a Rádió utca 11. lakói. A konténereket még az új helyzetről szóló tárgyalások előtt megrendelték, egyeztetést azonban egyik érintett féllel sem folytattak. Ennek hatására „hadjárat” indult a város ellen több „fronton”. A konténerek telepítési helyén megrendezett romatünetés a gettósítás, a kirekesztés és hátrányos megkülönböztetés ellen irányult. A sajtó (mely 1997-ben már nem csupán a magyar sajtót jelentette, hanem európai és világviszonylatban nagy presztízsű lapokat is, mint a *New York Sun* vagy a *Reuters*, illetve más európai hírügynökségeket, amelyek érdeklődéssel követték a fehérvári történéseket) reakcióként fasiszmissal, rasszizmussal és szélsőséges gondolkodással vádolta nemcsak Fehérvár önkormányzatát, hanem az egész várost is. Országosan jelentős politikai szervezetek, pártok foglaltak állást az ügyben, és ezt az önkormányzat – teljesen hibásan – a saját ügyeibe való beavatkozásnak élte meg. A mindenfelől érkező nyomás hatására a város – látszólag – engedni kényszerült. Döntését elsődlegesen – ha nem kizárólagosan – azon gazdasági szempont befolyásolta, melynek kapcsán mérlegelnie kellett, hogy vagy 30 millió Ft-ot veszít, s ezt az összeget fordítja a Rádió utca 11. lakói ház- és lakásvásárlásaira, vagy mint város megkapja a rasszista jelzót, s emiatt elveszítheti a befektetőit, illetve azok iparűzési adójából származó milliárdokat. Az első megoldást választotta. A Rádió 11. lakói ideiglenesen a Vöröskeresztnak egy Palotai út 52. szám alatti házába költöztek, az oly sok gondot és problémát okozott épületet pedig lebontották. Az önkormányzat vállalta, hogy a családok rendelkezésére bocsátja összesen 30 millió Ft-ot (ez családon-

ként 1,5 millió Ft-ot jelentett körülbelül), melyet csak és kizárólag ház- vagy lakásvásárlásra lehet majd felhasználni az ország bármely területén.

A probléma megoldódni látszott, az elégedett, „harc utáni” csendben a városi önkormányzat pedig nekilátott „megfelelő” házakat és lakásokat vásárolni a FINTI⁸ épületében ideiglenesen elszállásolt roma családok számára. Arra azonban feltétlenül ügyelt, hogy ezek a megvásárolt házak, lakások a lehető legnagyobb távolságban legyenek a várostól. Fejér és Veszprém megye vidéki településeinek lakói és önkormányzatai azonban nem a tőlük megkívánt módon reagáltak Székesfehérvár lépéseire. Kordonokat húztak és blokádot emeltek a házak köré, illetve a falvakba bevezető utakon annak érdekében, hogy megakadályozzák a Rádió utcai roma családok beköltözését a településekre. Újabb botrány volt születőben: „Lehetséges, hogy nem csupán Fehérvár, hanem az egész ország előítéletekkel fertőzött?” – kérdezték a lapok egymás után (*Fejér Megyei Hírlap*,⁹ *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*). Fejér megye polgármestereinek találkozója, melyre a Réz teremben került sor 1997. december 17-én, sem tudott változtatni az események alakulásán.

Székesfehérvár után most ezek a települések kerültek a figyelem középpontjába, az ó kálváriájuk szükségeltetett a város valamilyen szintű megtisztulásához. A fehérvári önkormányzat moshatta kezeit, részéről az ügy lezárult. A különböző települések önkormányzati pénzből visszavásárolták a Rádió utcaiaknak megvett házakat, az ügy számukra is befejeződött, igaz némi átcsoportosításra volt szükség a költségvetésüket illetően. A Rádió utca lakóinak érdekeit pedig kissé háttérbe szorította a 11-es szám ügye. Hogy erre miért és hogyan került sor, arra kívánok a konfliktus elemzése segítségével választ adni.

A konfliktus elemzésének fogalmi kerete

Társadalmi egyenlőtlenség

A rendszerváltás után Magyarországon a különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek egyre inkább láthatóvá és érzékelhetővé váltak. A gazdaság és a politika struktúrájának megváltozása a társadalom struktúráját is átrendezte (Ladányi 1991). Azok körében, akik a változás után rendelkeztek még hasznosítható szimbolikus tőkével, megindult az élet minden területén egy elsődlegesen szimbolikus eszközökkel folytatott harc a hatalmi pozíciók újraelosztásáért (Heller–Rényi 1995:435). E küzdelem során elsősorban azon társadalmi rétegek szakadtak le, kerültek marginális helyzetbe, amelyek nem rendelkeztek sem azzal a gazdasági, sem azzal a szimbolikus tőkével (Bourdieu 1979; 1985), amelyet a megváltozott helyzetben saját érdekükben, előrejutásuk, illetve megkapaszkodásuk céljából hasznosíthattak volna, mint például a magyarországi „cigányság”. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezáltal egy teljesen homogén csoportként kezeltem a cigányságot. Azonban úgy gondolom, hogy többségükre mindenképpen érvényes ez a marginalizált állapot, s közejük a Rádió utca 11. roma lakói is beletartoznak (Ladányi 1991).

Az új helyzetben egyre csökkent a szociális alapon történő juttatások kerete, és ez szükségszerűen megosztja az erre rászoruló társadalmi csoportokat is. A szegénység-

gen belül olyan kategóriák jöttek létre, melyek csoportosításának egyik lehetséges megoldása az etnikai jelzők (etnikai sztereotípiák) szerinti kategorizálás volt (Ladányi–Szelényi 1997; 1998).

Etnicitás és társadalmi rétegződés

Az előbbiekkal szorosan összekapcsolódik egy másik elméleti probléma, mellyel a fehérvári eset kapcsán szembesültem. Nevezetesen két kérdésről van szó:

1. Mennyire mondható az, hogy valamiféle etnikai megkülönböztetés miatt kerül egy csoport társadalmilag hátrányos helyzetbe? Tehát a leszakadtság, lemaradás mennyire magyarázható az etnikai hovatartozással?

Illetve mennyire igaz ennek az ellenkezője:

2. A társadalmilag hátrányos helyzet, a szociális problémák mennyire okoznak valamiféle etnizálódást a társadalomban?

Az etnicitással és etnikai identitással¹⁰ foglalkozó elméletek közül néhány szerint ugyanis az alacsony státusú, deprimált csoportok etnizálódnak. „A marginális állapotban lévők a politikai és gazdasági hatalom hiányában új kulturális és identifikációs politikai mintákon keresztül jelenítik meg magukat a társadalmi térben” (Sassen 1994:91). Azon csoportok „sorakoznak fel” tehát egy etnikai hovatartozást hangsúlyozó „jelszó” mögé, melyek a társadalmi hierarchia alsó, esetenként legalsó szintjén találhatók. Ez a nézet arra épül, hogy egy társadalmi hierarchiában objektív különbségek léteznek, melyekhez képest másodlagos a „nép”, „etnikum” bármely más kategóriája. A rassz, nemzet, etnikai csoport ezek szerint az osztályelméletek alapján válhatnak értelmezhetőkké. Ezzel teljesen ellentétesek a pluralista elméletek, melyek értelmében egymástól teljesen független etnikai csoportok élhetnek egy területen (ez mint a pluralista társadalom egyik alapvető jellemzőjeként jelenik meg), s ezek nem az osztályelméletek által adott szempontok és magyarázatok alapján hierarchizálódnak. Hechter és Levi a *rational choice* (ésszerű választás) elméletében kifejti, hogy minden egyén szabadon, egyéni preferenciáit követve dönthet arról, hogy akarja-e tapasztalatait etnizálni vagy etnizáltatni (Hechter–Levi 1979). E szabadságnak azonban természetesen korlátai vannak, hiszen az egyén csak azokból a lehetőségekből választhat, amelyek számára a társadalomban adóttak. Wallerstein világrendszer-elméletével – mely szerint az egész világ, illetve annak működése leírható és megragadható a gazdasági szféra működése alapján – próbálja meghatározni e három, az etnicitás kutatásában alapvető fogalom (rassz, nemzet, etnikai csoport) jelentését. Szerinte a rassz a gazdasági struktúra következménye, a nemzet viszont az erre épülő politika felépítményéből származik. Az etnikai csoport pedig az egy államon belül a hatalomhoz való hozzáférés alapján definiálódik (Wallerstein 1988).

E két kérdésre adható válaszok egymást nem kizárva tudnak létezni egy társadalomban, és képesek alakítani, formálni, egyáltalán létrehozni például egy székesfehérvárhoz hasonló konfliktust. Jelen tanulmány egy olyan antropológiai elemzés, amely bemutatja azt is, hogy ez a furcsa, dialektikus viszony, amelyet a két kérdéssel vázoltam fel, a különböző reprezentációk révén folyamatosan újratermelődik, illetve hogy ezzel egy időben egy társadalmi problémáról szóló diskurzus a legkülönfélébb politikai szereplők szimulakrum-terévé tud válni.

A konfliktus történetét ismerve kitűnik, hogy a résztvevők számára léteznek bizonyos etnikai-kulturális különbségek, amelyek a különböző politikai és kulturális reprezentációk révén a már említett egyenlőtlenségképet erősítik meg. Ezekről az egyenlőtlenségekről pedig elsődlegesen a reprezentációk révén lehet tudomást szerezni, amelyek azonban – éppúgy, mint a bennük foglalt szimbolikus elemek – sosem bírnak egyértelmű jelentéssel. Így tehát a konfliktus elemzése során feltárt szimbolikus jegyekről elmondható, hogy nem esszenciálisak, nem természettől fogva adottak, nem változatlanok, vagyis felhasználhatók különböző diszkriminatív stratégiák részeként. Éppen ezért vizsgálatomban nem csupán a szimbólumokat és reprezentációkat kívántam a közép-pontba állítani, hanem az azokkal operáló ágensek szándékait, érdekeit és magatartását is, hiszen a reprezentáció közvetítője éppen ugyanúgy részt vesz a reprezentációk újratermelésében, mint a létrehozója, kitalálója, felhasználója.

A konfliktus kontextusa és jellege

A többségi társadalom és kisebbség konfliktusának egy speciális esete érhető tetten a székesfehérvári Rádió utca 11. ügyében. A fehérvári eset a maga szimbolikus jelentésével bizonyítéka annak, hogy egy ilyen konfliktus kezelésére nem vagyunk felkészülve – sem a helyi önkormányzat, sem a kisebbségi önkormányzat, sem a különböző civil szervezetek, sem az egyes ember. Jó példája annak, hogy elsődlegesen nem a pénzügyi okok (nevezetesen a pénzhiány) vezethetnek rossz megoldásokhoz, hanem leginkább az, hogy egyre sürgetőbb, egyre több helyen jelentkező, valós problémát autoriter módon próbálnak kezelni.

A Rádió utca ügye több ellentét gyújtópontja volt. Ebből következően a lezajlott események, valamint az ezekből adódó következmények a magyar társadalom fő szervező elveit és alapvető csoportjait érintették. Tartamát tekintve hosszú, több évig tartó és konfrontációkkal terhelt folyamatként kell értelmeznünk, amelynek során a társadalmi csoportok szimbolikus úton próbálhatták megerősíteni vagy megváltoztatni a magukról alkotott képet, illetve hangsúlyozni a jelentőségüket (Zentai 1998:27). A konfliktus megjelenítette a többségi társadalom és kisebbség ellentétét, különböző politikai csoportok ellentétét, a főváros és a vidék ellentétét, majd egy város és kisebb vidéki települések ellentétét, egy marginalizált, s emiatt először deviáns, majd kriminalizált csoport és a hatóság ellentétét. Éppen emiatt egy ilyen eset, mint a fehérvári, sem nem tisztán etnikai vagy szociális probléma, sem kizárólagosan politikai vagy hatósági ügy. Ebből adódóan a megoldására tett javaslatoknak is feltétlenül számolniuk kell mindegyik nézőponttal.

A Székesfehérváron történteket szükséges és elengedhetetlen egyrészt lokális, speciális problémaként kezelni, másrészt nagyobb kontextusban értelmezni, hiszen nem egyedi mégsem a szó azon értelmében, hogy több helyen (például Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Ózdon, Budapesten) is sor került témájában hasonló történésekre, eseményekre. Ezen eseményeken is megjelentek ugyan azok a csoportok, szervezetek, amelyekkel Székesfehérváron is találkozhattunk, továbbá a konfliktusos helyzet is minden esetben egy lakásügyből fejlődött ki, és az alapvetően szociális probléma mindenképpen feltöltődött etnikai és politikai tartalommal, azonban ennek ellenére a Miskolcon, az Ózdon

stb. történetek mégsem váltak a fehérvárihoz hasonló, országos nyilvánosságot ennyire hosszú időn keresztül érintő eseménnyé. Végeredményben megmaradtak helyi ügyeknek, nem váltak, nem változtatták őket országos konfliktusokká. Ennek okát elsődlegesen abban látom, hogy az általam elemzett konfliktus során annak lényegi elemei szimbolikus tartalommal és jelentésekkel telítődtek, melyeket a résztvevők felismerve más jellegű diskurzusokban is felhasználtak, s így az eredeti történetet több, különböző történetté alakították át.¹¹

Politikai dimenzió és média

Az ügy és az események politikai dimenzióinak teljes feltárására nem vállalkozok ennek az írásnak a keretében, csupán érintőlegesen szeretnék kitérni egy-két számomra, illetve az elemzésem számára fontosabbnak tekinthető részletre. Jelen pillanatban úgy gondolom, hogy a Rádió utcai konfliktus esetében egy olyan inkorporáló diskurzusról beszélhetünk, amely az ott lakó romák ügyét országos politikai szintre emelte.

Székesfehérvár akkori önkormányzata elsődlegesen a Fidesz pártjából került ki, a polgármester e párt színeiben került a hivatal élére. Országos szinten azonban nem e politikai párt állt vezető helyen, az MSZP–SZDSZ-koalíció időszakában jártunk. Az önkormányzati interjúk, valamint a sajtóelemzés során jutottam arra a következtetésre, hogy az ügynek mindenképpen vannak politikai vetületei is, s ennek okát a következő tényben találtam leginkább megragadhatónak. A székesfehérvári önkormányzat mindig az őt szándékosan lejáratni akarók támadásának fogta fel az ügyet (ez egyébként a hozzáállásán is könnyedén lemérhető volt), kezdettől fogva azon elképzelés foglyaként „vergődött”, hogy ez nem más, mint egy politikai hadjárat azon város felé, amely egyrészt ellenzéki szerepben van, másrészt viszont a gazdasági fejlődés szimbóluma, mintája és jelképe. Összes lépése, döntése, reakciója és válasza kivétel nélkül egy politikai „harc”, illetve „küzdelem” logikáját követte. Védekezés gyanánt használt támadásai egyértelműen azt hangsúlyozták, hogy ezt a város lejáratása érdekében, valamint a választások közeledtével jó témaként felhasználható ügyet „különböző politikai körök” próbálják „felfújni”, és saját céljaikra kisajátítani, még annak ellenére is, hogy ehhez egy önkormányzat saját „belügyeibe” kell beleszólniuk.

Mindez elsődlegesen a sajtóban, illetve a média más orgánumaiban artikulálódott: folyamatosan utaltak a konfliktusban szereplők (egyének, csoportok, intézmények) politikai hovatartozására, pártállására. Azonban nem csupán azért fontos a következőkben a média szerepéről kicsit bővebben szólnom, mert a nyilvánosság egyik lényeges publikációs helyeként teret nyitott, alkalmas helyszínt biztosított a politikai akaratképzés számára (Hickethier 1998), hanem azért is, mert a reprezentációk és szimbólumok közvetítőjeként szükségszerűen a konfliktus résztvevőjévé is vált. A média e két alapvető funkciója – a reprezentációkat közvetítő és nyilvánosságteremtő funkció – képezte vizsgálatom tárgyát.

A média- és sajtóelemzésem során azon elmélet igazolására vagy cáfolatára törekedtem, amely szerint azon társadalmi konfliktusok, amelyeknek relevanciájukon túl, hírértékük és érdekességük mértéke is megfelelő, idővel médiakonfliktusokká válhatnak. Ennek azonban előnyei mellett nagy veszélyei is vannak, mivel ezáltal a konfliktusok egy

teljesen más kontextusba, szintre kerülnek, mondhatni kiemeltetnek abból a keretből, amely a megoldásukat vagy kezelésüket biztosítani tudja. A médiakonfliktussá alakult vagy alakított társadalmi konfliktusok pedig csupán addig maradnak az érdeklődés középpontjában, vagyis csak addig foglalkoznak velük, míg érdekesek, illetve úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg nincs náluk érdekesebb. Úgy gondolom, hogy többé-kevésbé ez történt a székesfehérvári ügy esetében is.

A konfliktus ilyen nagy méretűvé válása egyik alapvető okának érzem a kommunikáció hiányát, melyet egyrészt a „szemben álló” felek között tapasztaltam, valamint a sajtó felé is a különböző felek részéről.¹² Az ügy tanulsággal is szolgálhat: a média hatalma ma már szinte megdönthetetlen. A nem kommunikálásnak, az információblokádnak, illetve a hallgatásnak ára van, a sajtó így vagy úgy, de megszerzi a számára szükséges adatokat, híreket. Az objektivitás látszatának fenntartása mellett pedig képes oly mértékig szubjektívvá válni, hogy legfőképpen már véleményeket és nem információkat közvetít a közönség felé.

A másik oldalon természetesen a média nyilvánosságteremtő szerepéről is említést kell tennem, amely mindenképpen hatást gyakorolt a konfliktus lezajlására, kimenetelére, továbbá utat nyitott, teret engedett a különböző reprezentációknak, szimbolikus jelentéssel bíró elemeknek egy nemcsak lokális, hanem országos publikum felé. Hatalmas szerepe volt abban, hogy megjelenítetté váltak általa, s ily módon szimbolikus tőkét szereztek a konfliktusban szerepet vállaló csoportok. A reprezentáció közvetítőjeként a média azonban a konfliktus résztvevőjévé is vált: tulajdonképpen elvesztette azon eredeti és ideális esetben birtokolt funkcióját, mely szerint kívülálló megfigyelőként információkat, tudást, hírt stb. továbbít a „közönsége” felé. A médiában ennek kapcsán megfigyelhető volt valamiféle megosztottság, melyet a konfliktusban szerepet vállalók is észleltek. Tulajdonképpen a szemben álló felek mindegyikének volt egy – szerinte – objektív sajtója, közvetítője és egy olyan, amelyik hasonló funkcióval bírt, de az „ellenfél” mellett kötelezte el magát. Az előbbieket számítanak értékelésükben objektívnek, míg az utóbbi „tendenciózusan Rádió utca 11. és Gettóellenes Bizottság ellenes, cinikus és uszító hangvételű cikkeket publikált, amelyek a tényeket elferdítették, és nagymértékben hozzájárultak az indulatok felkorbácsolásához. Sajnos, esetenként ismert országos lapok is kontroll nélkül közölték az önkormányzat vezetőinek és a gettóügyben szerepet vállaló kereszténydemokrata¹³ vállalkozónak a dezinformáló nyilatkozatait” (Phralipe 1998. 9:33).¹⁴ A megosztottság azonban ennél sokkal többet jelent. A kétpólusú felosztás mellett maradva: léteznek lapok, melyek elkötelezték magukat valamely fél irányában¹⁵ (ez a szemben álló felek számával megegyezően jelentkezik), míg a másik oldal az objektivitásra törekedve, távol tartja magát ezektől a „játszmáktól”.

Ebből adódóan azonban ebben az ügyben ismételen felmerül egy már közhellyé vált kérdés, a felhasználhatóság kérdése. A „Ki a felhasznált és ki a felhasználó?” kérdésre azonban ennek az ügynek a kapcsán „szomorú” választ lehet csak adni. Az igazi felhasználókat, maguk a Rádió utcaiak voltak, mint szimbólum lettek hangsúlyozottak az ügyben, és ennek szükségszerű következményeként, mint emberek háttérbe szorultak. Felhasználta őket a konfliktus összes résztvevője arra, hogy politikai, vagyis szimbolikus tőkét halmozzon fel és nyerjen a fehérvári történésekből.

A fent vázoltakban – mind a politikai dimenzió, mind a média körüli tények meglétében – a konfliktus szimbolikus voltának újabb bizonyítékát gondolom tetten érhetőnek.

Az ügy kapcsán az egymással kommunikációba lépő felek konfliktusának elemzésével a probléma szimbólumaihoz s ennek révén a szimbolikus szintjeihez kívántam elérkezni. Dolgozatom következő része e szimbólumok feltárására, bemutatására és elemzésére vállalkozik.

A konfliktus szimbólumai

A konfliktus során a különböző felek szimbólumokat használtak fel, amelyeknek alapvető érdekessége volt számomra, hogy ugyanazokról a szimbólumokról volt szó minden esetben, de ezek kivétel nélkül mindig más, pontosabban fogalmazva, ellentétes megközelítéssel, értelmezéssel, hangsúlyokkal és hangsúlyozással telítődtek. Egy fontos állítása tehát a dolgozatomnak, hogy a szimbólumok, melyeket a következőkben fogok elemzéssel bemutatni, minden esetben mindkét oldal számára szimbólumértékűek voltak, csak és kizárólag a jelentésük, illetve az ebből adódó szükségszerű következmények – nevezetesen, hogy például milyen kontextusban válik felhasználhatóvá, pozitív vagy negatív mintául szolgál – tekintetében mutattak eltérést.

A Rádió utca 11. épülete

A Rádió utca 11. volt a neve magának az ügynek is. Annak az ügynek, melynek során különböző felek, különböző érdekekkel és még inkább különböző szempontokkal egy országos méretűvé vált konfliktus során megjelentek a magyar társadalom előtt. Általuk vált megjelenítetté egy probléma, amelynek megoldására most először történt oly mértékben kísérlet, hogy a huzamos ideig egy egész országnak felhívta a figyelmét a belőle esetlegesen adódó veszélyekre. Szimbóluma és „mintája” lett minden a jövőben lezajló hasonló eseménynek, hiszen világosan megmutatott számos hibát és tévesztést, illetve rávilágított azokra a mai magyar társadalomban működő képekre és gondolatokra, melyekkel egy jövőbeni, hasonló eset során sokkal inkább kell majd számolnia a különböző feleknek.

Az épület szintén mindegyik fél számára többet jelentett egyszerű lakóháznál. Egyrészt megjelenített, kézzelfoghatóvá tett egy problémát, másrészt a „Rádió 11.” jelszó lett, kiáltványként használódott fel. Azon csoport kiáltványaként, melynek problémái nem a megfelelő módon és nem a megfelelő eszközökkel vannak kezelve. A másik oldalon, a városi önkormányzat részére ellenben egy kellemetlen jelképpé vált: elsődlegesen a rossz politika, a nem kommunikálás, a diszkriminatív hozzáállás és a vereség reprezentációját valósította meg, s emiatt vált többek között sürgőssé és elkerülhetlenné a lebontása, a teljes fizikai és térbeli megsemmisítése.

Az épület azonban sokkal nagyobb problémákat jelenített meg, illetve hozott felszínre mindezekon túl. A Rádió utca ügye egyrészt a társadalom mélyén a különböző csoportok között feszülő ellentét meglétének bizonyítéka volt, másrészt tükröt tartott általánosságban az önkormányzatok, a kisebbségi önkormányzatok, a különböző civil szervezetek, valamint az egyes ember felé, hogy megmutassa, milyen kevésbé vagyunk képesek emberségesen és kompetens, továbbá hozzáértő módon döntéseket hozni, és

megoldásokat találni. A Rádió utca ennél fogva egy igencsak szomorú és elkésérítő tény felmutatásával egy negatív szimbólumként marad meg mindaddig, míg sor nem kerül hozzáállásbeli és hozzáértésbeli változásokra.

Takarodó út – Váralja sor

Vannak olyan területek – utcák, terek, sétányok, városrészek stb. – egy városban, melyek nevei egyértelműen utalnak a területek hosszabb-rövidebb történetére, lakóira, azok foglalkozására stb. Ezek a nevek beszélnek. Többlétértékük van információtartalmukat tekintve, közvetítenek számunkra valami rajtuk túlmutatót is. (Természetesen vannak a városban más szimbolikus terek, területek is, melyek alapvetően egy a múltban ott játszódtott és később szimbolikus értékűvé vált cselekedet, történés színhelyei voltak, s melyek lehetővé teszik a rajtuk megrendezett eseményeken részt vevő személyek számára az ismétlés révén egy szimbolikus cselekedetben való részvételt is. A megemlékezési szertartások például éppen e logika szerint működnek.¹⁶

A Takarodó út is egy beszédes név. Úgy gondolom, ezen utcanév szimbolikus jelentését mindenképpen időben fel kellett volna ismernie az önkormányzatnak. Érdekes volt megfigyelni, hogyan változott meg ezen utcanév használata az ügy során, illetve hogy melyik fél melyik elnevezést részesítette előnyben. (Tudni kell, hogy az eredeti elképzelés, illetve terv szerint a Rádió utca 11. lakói számára a Takarodó út és a Váralja sor által határolt területen kívántak házakat építeni. A terület megnevezése a két utcanév segítségével történt meg.) A sajtó által kirobbantott botrány kezdetén egyértelműen a Takarodó út szerepelt, ezt használták a terület megnevezésére a kisebbségi önkormányzatok, illetve az érdek-képviselői szervezetek munkatársai és dolgozói. A székesfehérvári önkormányzat, illetve a polgármester nyilatkozataiban (ez már a konfliktus azon részében történt, mikor az önkormányzat is megszólalt nyíltan a vitában) azonban mindvégig a Váralja soron található terület került említésre. Szintén eltérést mutatott ez ügyben a sajtó is, a média megosztottságának megfelelően az önkormányzattal ellentétes oldal mellett elkötelezett a „Takarodó utat” használta cikkeiben, írásaiban, míg az önkormányzat melletti a kezdeti Takarodó útról hamar átváltott a Váralja sor elnevezésre.

Egyértelmű jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a különböző felek melyik elnevezés használatát preferálták. Az önkormányzattal ellentétes nézeteket képviselő oldal számára a Takarodó út elnevezés, mint szimbólum, világosan megjelenítette azt a politikát, melyet mindvégig támadtak. Nevezetesen egy csoport etnikai alapon történő hátrányos megkülönböztetését, valamint azt a szándékot, mely ezt a csoportot szívesebben tudta volna a város határán kívül. Az önkormányzat ezzel szemben pedig éppen e politika elkenődzésére tett kísérletet azzal, hogy a sokkal kellemesebb, mindenképpen elegánsabb, de legfőképp a kevésbé „beszédes” utcanévre váltott át, s használta következetesen a konfliktus végső szakaszában.

E szimbólum elemzésével természetesen nem a manipuláció lehetőségére szerettem volna felhívni a figyelmet. Állításaim következtetései nem arról szólnak, hogy az önkormányzatnak kezdettől fogva egy másik utcanévet kellett volna mondania, továbbá hogy ennek ismeretében az önkormányzatnak egy másik területet kellett volna választania a Rádió utcai lakók kiköltöztetésére. A legkevésbé sem. Arra szerettem volna csupán rá-

mutatni, hogy egyrészt léteznek olyan terek, területek egy városban, melyek egy adott kontextusban – akár az elnevezésükből adódóan, akár más miatt – egy új többletjelentéssel tölthetnek fel, másrészt hatással lehetnek az eredeti ügyre, konfliktusra. Alakítani, befolyásolni tudják azokat annak segítségével, hogy szimbolikus tartalommal bírnak.

Rádió utcai romák

Mint alliteráció is már alkalmas arra, hogy egy jelszó legyen, azonban a fő kérdés elsődlegesen az, hogy milyen jelentéseket társítunk, illetve társítottak e csoporthoz, illetve hogy melyek azok a tulajdonságok, melyek hangsúlyozásra kerülnek velük kapcsolatban. Arra a kérdésre próbáltam tehát megtalálni a választ, hogy kik is tulajdonképpen a Rádió utcai romák. Úgy gondolom ugyanis, hogy véges számú választási lehetőség állt a szemben álló felek számára nyitva az esetleges kategorizációt illetően.

1. A leginkább nyilvánvaló tulajdonság az ott lakókkal kapcsolatban a szegénység. Ezt egy különálló szimbólumként kezelem, elemzésével egy következő pontban foglalkozom.

2. Már az elnevezésben tetten érhető következő jellemző a csoport tagjainak etnikai hovatartozását hangsúlyozza: roma. Ezzel együtt természetesen különböző más tulajdonságok is felszínre kerülnek, melyek a szélsőséges etnikai sztereotípiák meglétének bizonyítékai lehetnek, s melyeket a város, illetve a Rádió utcai környék lakóival készített interjúk, beszélgetések¹⁷ során hallottam:

A cigányság a szegénység alatti kategóriaként jelenik meg legtöbbször, s ebbe a helyzetbe annak ellenére, hogy a legtöbb állami szociális juttatást megkapja, saját hibájából kerül.

A cigányság egy deviáns, bűnöző hajlamokkal megterhelt csoport, amely a többségi társadalom egészére, illetve tagjai számára veszélyes és nem kívánatos.

A cigányság nem érdemli meg a segítséget, hiszen képtelen vele élni.

A cigányság csupán jogaival kíván élni, kötelezettségeit sosem teljesíti.

3. Ha mint különböző okok (például a szegénység, a megkülönböztetett bánásmód, az oktatás, illetve iskolázottság hiánya) miatt kialakult deviáns magatartású csoportként értelmezzük őket, akkor az eredmény egyrészt szintén az előbb említett etnikai (erősen szélsőségesnek és negatívnak mondható) sztereotípiák megerősítése felé mutathat. Másrészt pedig felvethet egy kérdést: ha egyszerűen önkényes lakásfoglalóknak tekintjük őket, akkor nem joggal várható-e, hogy ugyanolyan megítélés alá essenek, mint bárki más, aki hasonló, törvénybe ütköző cselekedetet hajt végre?

A kérdés továbbra is megmarad. Arra, hogy volt-e pozitív vagy negatív diszkrimináció a székesfehérvári eset során, véleményem szerint ugyanis nem lehet kategorikus igennel vagy nemmel válaszolni. Nem lehet már csak azért sem, mert éppen úgy, mint ahogy maga az ügy is, a benne szereplő személyek, illetve az ő nézőpontjaik is sokkal komplexebbek annál, hogy egyértelműen dönteni lehessen.

A különböző interjúk kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy a „Rádió utcai romák” feltétlenül szimbólummá váltak ezen ügy kapcsán. Az előbbieken említett jellemzők közül (szegénység, etnikai hovatartozás, deviancia, törvénytörő magatartás)

mindig másik került hangsúlyozott szerepbe. Az önkormányzat részéről elsődlegesen a két utóbbi (ez véleményem szerint rejtetten ugyan, de mindenképpen megjelenítette és ezáltal erősítette az etnikai hovatartozás azon negatív sztereotípiáit is, melyeket a 2. pontban említettem), míg a másik oldal egyrészt a szegénységet emelte ki mint okot, másrészt pedig az etnikai hovatartozással érvelt annak céljából, hogy a diszkriminációra felhívja a figyelmet. Fontos momentuma volt az eseményeknek azon plakát elkészítése, amely a Rádió utcai családok gyermekeit mutatta be, s melynek alapvető céljaként Horváth Aladár a következőket említette:

„Tehát tulajdonképpen mi megmutatjuk az emberek arcát, a gyerekek arcát, hogy ne démonizálják őket, hogy ne lehessen őket ördöggént, hogy is mondjam csak kannibálként beállítani a többiek előtt. Nagyon, szimbolikusan is megmutassuk, hogy mit képviselnek.”

(részlet Horváth Aladárral készített interjúmból)

A Rádió utcai roma családok mindezek miatt egyszerre negatív és pozitív szimbólumai voltak a székesfehérvári ügynek.

Konténerek

Egy újabb beszédes névként értelmezném, hiszen e szó rögtön különböző asszociációk felé nyit teret. A konténer szó hallatán elsődlegesen valamilyen anyag tárolására, illetve szállítására alkalmas tárgyra gondolunk. Másodlagos jelentésként, mint szóösszetétel: konténerlakás, -ház, pedig egy mesterségesen és igénytelenül létrehozott telep juthat eszünkbe, mely akár egy barakknak is megfeleltethető.

Egyrészt tehát az összegyűjtés és tárolás válik hangsúlyozottá, másrészt egyértelmű utalásként is értelmezhető a roma holokauszt, illetve a második világháború során bekövetkezett borzalmakra. Ez a szimbólum szerintem mindenképpen egy sokkal kényesebb szintre emeli a konfliktust, valamint olyan tartalmakkal tölti fel, amely egyre inkább nem csupán a veszélyforrásokra próbálja meg felhívni a figyelmet, hanem egyenlőségjellet kíván húzni egy múltbeli és egy jelenbeli esemény közé. Ez a logika azonban nem számol a legitimitás kérdésével, figyelmen kívül hagyja azt az alapvetően különböző problematikai kiindulópontot, mely egyértelműen lehetetlenné teszi az effajta kísérleteket.

A másik oldal, a székesfehérvári önkormányzat természetesen körültekintően ügyel arra, hogy e konténerlakások milyen kontextusban kapjanak értelmet. Két felhasználó említése történik meg folyamatosan e szerkezetek kapcsán: az SFOR- és az IFOR-katonák, illetve sarkkutató tudósok. A terv szerint ezeket a mobil, teljes komfortfokozatú lakóegységeket a Szárazréten tervezték elhelyezni. A lakóegységek LK 1800-sb típusú lakókonténerek lettek volna, amelyek megfeleltek a nemzetközi előírásoknak is. Alapterületük egyenként 24 m². Ezekből 15 db lakóegységet, 2 db WC + mosdó egységet, valamint egy-két darab konténerből kialakítható közösségi helyiséget kívántak elhelyezni a Szárazréten, a SZÉPHŐ Rt. telephelyén. A konténereket a speciális körülményekre való tekintettel SALGO típusú tűzhelyekkel szerelték volna fel, mely a főzési és a fűtési lehetőséget is biztosította volna. A mosdó, illetve a társalgó egység megfelelő hőmérsékletét egyedi villanyfűtéssel oldották volna meg, az ivóvízellátást pedig szabadtéri kút-

ról. Egyértelműen tehát a hangsúly a lakások átmeneti jellegére, valamint a Rádió utcai lakásoknál sokkal emeltebb és jobb színvonalára került.

Véleményem szerint a konténerterv mindenképpen az önkormányzat elhibázott lépésének tekinthető, hiszen nem számol sem alapvető emberi emlékekkel, jelképekkel vagy mintákkal, továbbá a konfliktus egyre inkább megtörtént elmérgesedésének bizonyítékként értelmezhető. A konténer szó maga azonban feltétlenül kiegészült ezen ügy kapcsán egy újabb jelentéssel.

Székesfehérvár

Számomra már kezdetben is az ügy kulcsának, a rejtély megoldásának tűnt a konfliktus tényleges helyszíne, maga a város. Erről meggyőző bizonyítékként fogadtam el azt is, hogy bár az ország számos városában, településén is sor került már hasonló esetekre, a legnagyobb visszhangot mégis a Székesfehérváron lezajlott események kapták. Elképzeléseimet és hipotéziseimet a város jellegének bemutatásával szeretném alátámasztani, valamint megpróbálok érzékeltetni azt a speciális logikát, melynek döntő fontossága volt véleményem szerint az ügy kimenetelét illetően.

Székesfehérvár a leggyorsabban fejlődő városa nemcsak régiójának, hanem az országnak is. Befektetők, külföldi vállalatok, bankok és kereskedelmi egységek jelentek meg vagy telepedtek le a városban, melynek egyik legfontosabb előnyeként a fekvését, elhelyezkedését említik: a fővároshoz való közelsége mindig meghatározó volt. Az ipari park létrehozása, különböző üzlet-komplexumok kialakítása nem csupán a városban, illetve annak vonzáskörzetében lakók életszínvonalát emelte meg azáltal, hogy tartósan munkahelyet biztosított számukra, hanem a városi önkormányzat pénzügyi hátterét is kiegyensúlyozottá, a várost pedig „gazdaggá” tette.

A város pénzügyi hátterének köszönhetően megengedhette magának, hogy elsődlegesen a belváros területére kiterjedő városrendezésbe kezdjen. Ennek során újította fel fokozatosan a belvárosi műemlék jellegű épületeket, kövezte ki a Fő utcát, illetve az Országalma körüli teret. A városrendezés egy másik, ezekkel párhuzamosan megtett lépése pedig a különböző „veszélyzónák” felszámolása, illetve rendbetétele. (Ennek egy mai napig tartó folyamatát láthatjuk a piac – Alba Plaza – buszpályaudvar körüli események és történések meglátásában.) Egy nyugodt, a már említett okok miatt kialakult felső középosztály számára megfelelő környezet kialakítása volt a cél, ennek elérése érdekében azonban azokat a problémás területeket kellett megszüntetni, mint amilyen a Rádió utca is volt.

Székesfehérvár a fejlődés és a sikeresség szimbólumává vált: az egykori koronázási és temetkezési hely nemcsak múltjával, hanem egyre inkább a jelenével került az érdeklődés középpontjába. Abban a periódusban, mikor majdnem minden belföldi hír az „Európához történő felzárkózásról”, „Európához való csatlakozásról” és az „európai értékeknek és normáknak való megfelelésről” szól, Székesfehérvár joggal lehetett példaértékű országos szinten is.

Egy ilyen városban került sor a már ismertett eseményekre. Az ellentmondásosság, mely egyértelműen érezhető volt a várost illetően, kezdettől fogva befolyásolta a konfliktus alakulását. Egy gazdag önkormányzat, egy gazdag város nem tud, de legfő-

képpen nem akar kezdeni semmit a szegénységgel – főleg ha ez még etnikai tartalmakkal is telítődik –, nem vállal felelősséget, nem érez szolidaritást, s végül igazságtalanul cselekszik. A gazdagság jelképe az önkormányzat, valamint maga a város, Székesfehérvár volt, míg a szegénységé a Rádió utca 11. lakói. Ez természetesen az önkormányzattal ellentétes véleményen levő oldal által vált hangsúlyossá. A székesfehérvári önkormányzat ez ellen csak és kizárólag egy módon tudott védekezni: mivel saját anyagi hátterét, illetve pénzügyi lehetőségeit cáfolni nem lehetett – és melleleg értelme sem lett volna –, inkább a másik oldalon álló szimbólum létjogosultságát kérdőjelezte meg azáltal, hogy a Rádió utca 11.-ben lakókat illetően elsődlegesen nem a szegénységükre, hanem a devianciára, a deviáns magatartásukra próbálta meg felhívni a figyelmet. Ennek további következményeinek elemzésére a későbbiekben még visszatérek.

Gettó

A konfliktus, illetve a történet ismeretében részletesebben kell szólni egy fogalompárról: a gettósodásról, illetve a gettósításról. A két terminus között már az aktív és passzív alakjuk miatt is különbség érezhető. Az első egy önmagát létrehozó, gerjesztő és alakító folyamatot takar, míg a második szükségszerűen feltételez e folyamaton kívül elhelyezkedő valamilyen hatalmat (egyéneket, csoportot, intézményt stb.), mely a folyamat alakításában kitüntetett szereppel bír. A városokban létező társadalmi mozgás a marginális helyzetben levő és esetenként stigmatizált társadalmi csoportokat térbelileg is igyekszik elkülöníteni, s így kialakulhatnak a térbeli és társadalmi szegregáció új mintái (Niedermüller 1995:560–561). A lépéseket vizsgálva észrevehetjük azt is, hogy ha a folyamat fogalmát a szó szoros értelmében használjuk, akkor csupán az első esetben beszélhetünk tényleges folyamatról, a másodiknál a hangsúly egyértelműen a döntés pillanatára korlátozódik. Ilyen értelemben a történet azon szakaszára érvényes a gettósodás, s itt ezt a fogalmat a szegregáció szinonimájaként használom, míg különböző roma családok önként (természetesen az önkéntesség bizonyos korlátaival, hiszen igazából arról volt szó, hogy anyagilag nem engedhettek meg maguknak más lehetőséget, mint a Rádió utca 11.-et) költöztek be az épület különböző lakásaiba, s ily módon elindítottak egy olyan folyamatot, melyről már tettem említést a történet ismertetése kapcsán. Ez a folyamat kezdetben egyre inkább kiszorította a nem roma bérlőket a Rádió utca 11.-ből, majd befogadással kizárólag az azonos etnikai hovatartozást részesítette előnyben. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy igazából senki nem szívesen költözött volna ekkor már ebbe a házba, sőt a kiszorítás és terjedés dinamikája már a szomszédos épületeket is érinteni kezdte. A gettósodás tehát irányát tekintve egy alulról jövő folyamat, míg a gettósítás elindítása minden esetben felülről történik. A szereplők, illetve résztvevők vizsgálata is teljesen ellentétes képet mutat: a gettósítás egy intézményszerű csoport meglétét feltételezi, amelynek célja létrehozni egy kijelölt területen egy megkülönböztetett másik csoportot. A gettósodás során pedig éppen egy már meglévő csoport azonos jegyei alapján szervezi újjá és jeleníti meg magát egy társadalmi térben.

Gettók tehát létrejöhetnek „természetes” és mesterséges úton egyaránt, s kialakulásuk egyik speciális esete csupán ezek etnikai jellemzők mentén történő kifejlődése. Olyan esetben is létrejön térbeli szegregáció, ahol egy aránylag jómódúak által lakott területen

megjelenik a szegénység. Hiszen azon a területen szükségszerűen különböző változások következnek be: növekedni fog a szociális juttatások iránti igény, az iskola és az egészségügy színvonala pedig csökkenni fog, továbbá először az érintett terület, majd a szomszédos területek piaci értéke is zuhanni kezd. Az eredeti lakosság kicserélődik a beköltözők jellemzőit bíró személyekkel. Akkor azonban, mikor ez a térbeli szegregáció etnikai tartalmakkal telítődik – s ez történt Székesfehérváron is –, valamint mikor e folyamatot felülről irányítva, az érintettek jogait nem figyelembe véve történnek lépések, akkor, mivel megszerveződik a kisebbséggel szembeni ellenállás, ez már nem csupán elkülönüléshez vezet, hanem két népcsoport szembenállását alakítja ki. A térbeli szegregálás, gettósodás és gettósítás veszélye tehát elsősorban abban rejlik, mivel ehhez a munkanélküliség, az iskolázatlanság és a lemaradás is kapcsolódnak, hogy ellentétet szül és dühöt fakaszt a társadalom különböző csoportjaiban. Azokban a csoportokban, melyek hierarchikusan is és térben is elkülönülnek egymástól, s melyek között nem létezik sem kommunikáció, sem megértés. Az ellentét pedig lassan, de megállíthatatlanul politikai ellentétté alakul majd át e csoportok között.

A gettó létrehozása, illetve ezáltal maga a tervezett gettó is a társadalom kettészakításának egyértelmű szimbóluma volt. Megtestesítette egyrészt azáltal, hogy evidens módon utalt a második világháborúra, illetve a holokausztra, vagyis a többségi társadalom önkényére egy etnikai kisebbséggel szemben, másrészt egy olyan jövőt vetített előre, melyben ezek az események, illetve azok, melyek az alapját biztosítják, újra megtörténhetnének.

Úgy gondolom tehát, hogy a gettó, mely ellen az érdek-képviselői szervezetek felléptek, nemcsak a múlt felé irányuló szimbólumként funkcionált, hanem – és ez szerintem sokkal fontosabb volt az ügy történetében és jelentésében – elsődlegesen arról volt szó, hogy a gettóra mondott „nem” a társadalom kettészakadására, valamint lehetséges szembekerülésére mondott „nem”-et jelentette, szimbolizálta. A probléma, illetve a felvetések elutasítása, mely az önkormányzat részéről volt tapasztalható, egyértelműen bizonyítja, hogy ennek szükségszerű következményeivel nemcsak hogy nem foglalkoztak, de talán nem is ismerték fel jelentőségüket.

Szegénység

A konfliktus kapcsán két kérdésre kerestem a választ a szegénységgel kapcsolatban:

1. Milyen jellemzőkkel jár együtt a szegénység mint szimbólum?
2. A Rádió utca 11. lakóira használható-e a szegénység kategóriája?

E fogalom értelmezését onnan kívánom elkezdni, hogy egy rövid „kísérlet” eredményét ismertetném, mely természetesen nem végérvényű igazságok megfogalmazására vállalkozik, hanem csupán több vélemény eredőjéről számol be és próbál segítséget nyújtani az elemezhetőséghez. A városban lakókkal folytatott beszélgetések, valamint a sajtóban megjelent cikkek tanulmányozása alapján úgy gondolom, hogy szegénység a legtöbb esetben feltételezi valamiféle igazságtalanság meglétét, relevánssá teszi a felelősség kérdését, valamint a segítség szükségességét hangsúlyozva együttérzést, illetve szolidaritást vált ki.

A szegénység – mint szimbólum – jellemzői véleményem szerint e három fogalom

(1. igazságosság, 2. felelősség, 3. szolidaritás) mentén ragadhatók meg. A szegénység létezése feltételez valamiféle hierarchikus viszonyt a csoport vagy a társadalom tagjai között. Ezen hierarchikus viszony azonban igazolásra szorítható. Az emberek túlnyomó többségében a szegénység kapcsán felmerülnek különböző kérdések, illetve állítások:

- nem tartható igazságosnak az anyagi javakhoz történő hozzájutásban tapasztalható különbség;
- az állam, illetve egy intézmény mindenképpen felelősséggel tartozik az elesetteknek, a szegényeknek;
- szociális juttatások, elnézőbb, empatikus hozzáállás, valamint segítség illeti meg az ebbe a kategóriába került embereket.

A szegénység továbbá – véleményem szerint – mindig valamiféle ellentétpár (szegénység-gazdagság) egyik oldalaként jelenik meg. A szegénység és a gazdagság egymás viszonyítási párjai, meghatározásuk a másikkal való relációjukban történik. Ennek lehetünk tanúi a székesfehérvári konfliktus során is. Míg a város a gazdagság szimbóluma volt, addig a Rádió utca I I. -ben lakó családok a szegénység megtestesítőivé váltak. Ennek hangsúlyozását figyelhettük meg az önkormányzat lépéseit támadó oldal részéről. Számukra elsődlegesen azért volt erre szükség, mivel a már említett, szegénységhez kapcsolódó jellemzők által a csoport (a Rádió utcai roma családok) teljesen más megítélés alá kerülhetett volna. Abban a pillanatban, hogy velük kapcsolatban a hangsúly a szegénységükre esik, a fent említett három állítás relevánssá teszi a követeléseiket: felelőssé teszi az önkormányzatot az elhelyezésük, illetve a velük való foglalkozás ügyében és emellett szolidaritást és együttérzést kelt a város, valamint az ország lakóiban (a többségi társadalom tagjaiban).

A városi önkormányzat ezzel szemben pont ezt akarta elkerülni, s ennek érdekében két irányból is támadta az érintett csoport szegénysége hangsúlyozásának létjogosultságát. Megpróbálta ellentétbe állítani a Rádió utcaiakat és a város többi „szegényét”, s így megosztottságot, illetve másfajta elbírálást kívánt elérni az előbbiekkal kapcsolatban. Dr. Nagy István (a város polgármestere) nyilatkozataiban többször utalt arra a tényre, miszerint Székesfehérváron több család is vár lakásra ezzel egy időben, s ezek a családok nem törnek fel házakat, lakásokat, hanem igénylésüket beadva akár évekig is várnak türelmesen addig, míg végül rájuk is sor kerül.¹⁸ Az ilyenfajta kijelentéseknek alapvetően két célja volt. Egyrészt a szegénység helyett a deviancia és a törvénysértő magatartás került előtérbe, másrészt különbséget tett szegény és szegény között – s ebbe akár magyar szegény és roma szegény is beleérthető.

Az összes, fentiekben elemzett kategóriáért, illetve szimbólumért egy kemény harc folyt a szemben álló felek között. Megszerzése egyértelműen előnyökkel járt volna, aki szerint „a lényeg az, hogy az a személy vagy csoport, amely ellenőrzése alatt tartja a rájuk ruházható »jelentést«, egyúttal ellenőrzi a mozgósító erőt is, amivel központi kulturális helyzetük következtében hagyományosan rendelkeznek” (Turner 1983:174).

A székesfehérvári konfliktus során olyan szimbolikus cselekedetekre is sor került, mint azon tüntetésre, amely éppen az egyik általam szimbólumnak tétélezett elem, a konténerek ügyében való egyet nem értés miatt került megrendezésre.

A tüntetés mint szimbolikus esemény

Az 1997. november 23-án Székesfehérváron megrendezett roma tüntetést a konfliktus egyik központi elemének tekintem. Ezen demonstrációra a konténerbe költöztetési terv miatt került sor, szervezője a Gettóellenes Bizottság, helyszíne a város külvárosába tervezett konténertelep, illetve a Városház tér volt. A következőkben e két színhelyen elhangzott beszédek elemzésére kívánok sort keríteni, annak ellenére, hogy ki kellene térnem a tüntetés összes szimbolikus összetevőjének – helyszínek, résztvevők (számuk, mozgásuk, vizuális megjelenésük), elhangzott beszédek és spontán beszélgetések, transzparenszek,¹⁹ jelvények, zászlók – szövegszerű dokumentálására és értelmezésére is (Hofer 1992:37). Mindezzel a tüntetés mint valamiféle szimbolikus és jelképes kulturális cselekedet értelmezési lehetőségét szeretném megmutatni.

A tüntetés mindig egy többé-kevésbé meghatározott forgatókönyv szerint zajlik le: ritualizálnak tekinthető abban az értelemben, hogy bizonyos részeit kötelező jelleggel le kell „játszani”. Így feltétlenül szükség van különböző beszédekre, együttes cselekedetekre, amelyen az összegyűlt tömeg minden tagja keresztülmegegy (együtt vonulás, éneklés, taps), valamint olyan szimbolikus tárgyakra, cselekedetekre és helyszínekre, amelyek a jelenlevők mindegyike számára azonos jelentéssel bír (himnusz vagy bármilyen dal eléneklése, zászlókitűzés, beszédek stb.). A továbbiakban ezért a tüntetésre mint rituális és szimbolikus kulturális cselekvésre tekintek.

Az utcai tüntetés különböző jelentésekkel töltődik fel: olyan problémák megoldási stratégiájának részeként értelmezhető, amelyek a helyrehozataluk releváns helyszínein valamilyen okból adódóan csődöt mondtak vagy mondanának. A tüntetések, demonstrációk alkalmával ugyanis a különböző csoportok társadalmi, politikai akaratuk érvényesítésére nem az általánosan elfogadott speciális tereket használják fel, hanem „a társadalmi nyilvánosság mindenki számára elérhető szféráiban szimbolikus eszközökkel jelenítik azt meg” (Niedermüller 1995:561). Ezáltal az utca a társadalmi problémák és konfliktusok kihordásának tereként tételeződik, egy olyan színpadként, „ahol a szereplők politikai, gazdasági, társadalmi, vagy éppen kulturális akaratukat megjelenítik; ahol különböző csoportok szimbolikus eszközökkel kinyilvánítják »társadalmi ottlétüket«” (Niedermüller 1995:561). Az ezen a színpadon megjelenő, demonstráló tömeg pedig képességének erejével az egység sugallatára törekszik. Ezen egység azonban mindenképpen igazolásra szorítható, ugyanis annak ellenére, hogy az önkormányzattal ellentétes oldal szerint:

„...az ügy sikerének kulcsa abban rejlett, hogy a GEB, a Rádió utca 11.-ben élő cigányok és a helyi cigány önkormányzat azonos álláspontot tudott képviselni...”

(részlet Horváth Aladárral készített interjúból)

Mindenképpen megfigyelhető volt valamiféle megosztottság és ellentét az érdek-képviselői szervezetek között helyi és országos szinten egyaránt,²⁰ amelynek kinyilvánítása a tüntetésen elhangzott beszédekben is helyet kapott:

„...erre gondoljanak azok a »szabad cigányok«²¹ is, akik most félelemből és haszonlesésből el-
árujják testvéreiket, s a város vezetői diktálják nekik a sajtónak szajkózott hazugságaikat...”

(részlet Horváth Aladár konténerek mellett elmondott beszédéből)

„A Roma Kisebbségi Önkormányzat tiltakozik, és elhatárolja magát azoktól a helyi szervezetek-
től, akik a romák érdekei fölé helyezik a saját egyéni érdekeiket...”

(részlet Krasznai József Városház téri beszédéből)

A tüntetésen elhangzott beszédekről elmondható, hogy mindegyik kivétel nélkül reto-
rikailag, illetve stilisztikailag a célhoz igazított: a szónoki beszéd elemeit hordja magá-
ban, amely a politikai nyelvhasználat kitüntetett formájaként valamely koncepció érvé-
nyességéről, társadalmi elrendeződések helyénvalóságáról vagy épp valami új megalko-
tásának szükségességéről próbálja meggyőzni hallgatóságát (Zentai 1998:23). A szavak
és kifejezések használatán érzelmi túlfűtöttség érezhető:

„Hazugság, hogy a városnak joga volna a 13 családot akár az utcára is kiköltöztetni! [...] Hazug-
ság, hogy Székesfehérvár a lakásra váró 800 család érdekében kívánja kitelepíteni a cigányokat
a Takarodó útra. [...] Hazugság, hogy a város nem vásárolta meg a konténereket...”

(részletek Horváth Aladár konténerek mellett elmondott beszédéből)

A fokozást és a hangsúlyozottságot hivatottak elérni az ismétlések és a visszatérő té-
mák,²² amelyekben megtalálhatjuk azokat az elemeket, amelyek elemzésére a szimbólu-
mok tárgyalásánál már kitértem. Tulajdonképpen a beszédek elemzése valamiféle ellenőr-
ző funkciót töltött be kutatásomban: megerősítette a más irányban folytatott vizsgáló-
dásaim által feltárt szimbólumokról feltett hipotéziseimet.

Székesfehérvár is egy ilyen elemként jelenik meg. A város a gazdagság, a dinamikus
fejlődés jelképeként említődik, azon városként, amelyre egy egész ország szeretne büszke
lenni. Jelenét és múltját azonban ellentétbe állítják, az egykori koronázó hely ma a szé-
gyen városává teszi magát, azáltal ahogyan az „*elesett, szegény, támogatásra szoruló*”²³
lakosaival bánik:

„...együtt focizott valamennyi párt, együtt szerepelt valamennyi párt Székesfehérvár szebbíté-
séért, Székesfehérvár történelmi múltjának megőrzéséért. Székesfehérvár emlékezetében nem
élnek a külvárosok. Nem élnek a perifériák.[...] (az elképzelés) nem emeli a koronázó Székes-
fehérvár történelmi méltóságát.”

„...Székesfehérvár valamennyi szegény sorsú, hátrányos helyzetű lakosa fenyegetett ezektől a
konténerektől...”

(részletek Gyimesi Edit²⁴ Városház téren elmondott beszédéből)

A történelmi múltra való közös emlékezés vagy emlékeztetés²⁵ értelmezhető egy cso-
port egységének egyik lényeges biztosítékaként. Az 1945-ös várpalotai mészárlásra,²⁶
az 1955-ös tanácsi rendeletre való utalás, mint a városban, illetve az országban „hagyó-
mányokkal rendelkező” cigányellenes politikának a bizonyítékaiként funkcionáltak:

„Székesfehérvár, úgy látszik még nem dolgozta fel korábbi bűneit, melyet cigány polgárainak okozott.”

(részlet Horváth Aladár konténerek mellett elmondott beszédéből)

Nemcsak a beszédekből, hanem a sajtónak tett nyilatkozatokból és az egymással váltott levelezésekből is egyaránt kiténik a roma holokausztra explicit vagy implicit módon történő állandó utalás a GEB oldalán „küzdő” felek részéről. Ennek elemzése annak ellenére, hogy véleményem szerint mindenképpen egy különálló dolgozat témájaként kellene feldolgozni, mégis lényeges és ily módon kihagyhatatlan eleme jelen írásomnak is. A roma holokauszt mint téma határozottan kevés alkalommal kerül említésre más jellegű diskurzusokban, éppen ezért tűnik érdekesnek a polgárjogi és érdekvédelmi mozgalmak részéről történő sorozatos idézése, mely a csoport etnikai identitásának erősítése mellett, lényeges szerepet tölt be a politika eszközeivel és ideológiailag elérhető önlegitimációban.

A háború és a békeidő ellentétbe állítása azonban mindenképpen veszélyekkel terhes, és mindamellet félreérthető is:

„Látható, hogy a konténer nem lehet alternatívája a lakásnak, legalábbis békeidőben.”

(részlet Horváth Aladár Városház téri beszédéből)

A polgárjogi mozgalom tagjai a „béke harcosaiként” definiálják önmagukat, akik fontos céljuknak a gettók létrehozása elleni fellépést tekintik, mivel:

„Mert ha kiközösítik, kizárják a romákat a városból, a szülőföldön nem lesz béke. Ha itt konténergettyő lesz, gyerekeink félni fognak egymástól, nem fogják megtapasztalni, hogy mindannyian hús-vér, érző és gondolkodó emberek vagyunk. A gyűlölködés fogja átvenni az emberi szeretet és szolidaritás helyét. Egymás ellenségének fogjuk gyermekeinket nevelni, és akkor itt már nem lesz nyugalom, nem lesz béke. Ezért mondom azt, hogy aki a gettó ellen lép fel, az egész Magyarországot, a minden magyar állampolgár számára létfontosságú békéért küzd.”

(részlet Horváth Aladár konténerek mellett elmondott beszédéből)

Magára a tüntetésre is a konténertelep, illetve a város külvárosában belőle létrejövő etnikai és szociális gettó elleni tiltakozás miatt került sor.

A visszatérő témák közül az „Európa-hoz való csatlakozást” tartom a legizgalmasabbnak, mivel ez az a téma, amely jelen pillanatig erőteljesen hangsúlyos argumentumként szerepel a legkülönbözőbb vitákban, s amely ezáltal e diskurzusokkal próbálja összekapcsolni, rokonítani a székesfehérvári konfliktust. Az uniós zászló kitűzése a konténerek tetejére, a beszédekben elhangzott utalások, melyek szerint:

„Magyarország európai csatlakozásának legfőbb akadálya a cigányellenesség. A rasszizmus kelet felé, dél felé kényszerít bennünket, az időben is visszafelé, a régen megszűntnek hitt faji elkülönülés, a fajelmélet alkalmazása felé. Ezt pedig nem tűrjük, nem tűrhetjük, és nem fogja túrni Európa sem.”

(részlet Horváth Aladár konténerek mellett elmondott beszédéből)

Szimbolikus jelentéseikből adódóan a Rádió utcai konfliktust bekapcsolják egy teljesen más jellegű, magasabb szinten folyó diskurzusba. Nevezetesen abba, amelyben Európa

azon metaforaként jelenik meg, amelyhez tartozó, illetve hozzárendelt értékek és normák lehetetlenné teszik, és gátat szabnak a rasszizmus, a diszkrimináció terjedésének, garantálják az emberi jogok tiszteletben tartását, elítélik a faji, etnikai megkülönböztetést, gettóba zárást, stb. Egyszóval a hozzá való tartozás, csatlakozás biztosítékot kínál mindezen társadalmi, kulturális, etnikai, politikai problémák helyes kezelésére, megoldására. Véleményem szerint e metafora megjelenése a konfliktus egyik fontos eseményén jó bizonyítéka annak, hogy a társadalomban léteznek különféle elemek, minták, amelyek felhasználhatók a legeltérőbb problémák kezelési, megoldási stratégiáiként ugyanúgy, mint a reprezentációkba beépített, beépült részekként.

Összefoglalás

Eddigi elemzésemből levonható következtetéseim:

1. A székesfehérvári eset különböző felek konfliktusát jelentette meg: etnikai, politikai, szociális és hatósági dimenziói voltak. Ennek megfelelően a probléma különböző jellegű – társadalomtudományos, politikai, jogi – diskurzusok tárgyává vált. Ezen diskurzusok komplexitása és együttes hatása vezetett el az írásom tárgyához, a szimbólumok feltérképezéséhez, majd értelmezéséhez.

2. A szimbólumok mindegyik fél számára szimbólumértékűek voltak, eltérés csupán a hozzájuk társított jelentésben mutatkozott. A „harc” pedig éppen azon jogért folyt a felek között, amelynek bírása lehetővé tette, hogy az adott csoport által preferált jelentés ezen keresztül maga a csoport is legitimként tűnjön fel. A nyilvánosságban most folyó szimbolikus harcokhoz hasonlóan a Rádió utcai konfliktusnak is az egyik legfontosabb tétje volt az, hogy „ki definiálhatja a csoportokat, és milyen legitimitásra, milyen kompetenciára hivatkozhat. Ugyancsak tét az, hogy milyen osztályozási kritériumokat sikerül legitimnek elismertetni a csoportok megalkotásánál” (Heller–Rényi 1995:436).

3. A konfliktusban részt vevő felek, érdekek, szándékok és minták mindegyike e szimbólumokhoz való kapcsolatuk, kapcsolódásuk milyensége, és a hozzájuk társított jelentés révén válik értelmezhetővé.

4. A Rádió utca I I. történetének gerincét alkotó, az ügyben kitüntetett fontossággal bíró terek, tárgyak, cselekedetek és személyek tulajdonképpen kivétel nélkül szimbolikus értékkel bírnak, s emiatt maga a konfliktus is elsődlegesen szimbolikus.

A Székesfehérváron lezajlott esemény egyik értelmezési lehetőségére tettem kísérletet. Írásomban az eset „sűrű leírásával” azt próbáltam érzékeltetni, hogy a kialakult konfliktus milyensége elsődlegesen a benne szereplők, illetve egymáshoz való viszonyuk elemzése, valamint cselekvési stratégiáik milyenségének feltérképezése révén válik megragadhatóvá. Ugyanis a különböző jellegű (jogi, politikai, szociális és etnikai) diskurzusok különböző cselekvési minták követését feltételezik. Ezen cselekvési minták összemosásának, illetve összemosódásának lehattunk tanúi a fehérvári eset kapcsán: míg a szereplők egyszerre egymás vádlóivá és egyúttal potenciális vádlottjaivá váltak. A szemben álló felekként megjelenő csoportok között egy már létező vélemény- és nézetkülönbség érhető tetten: nem először találkoztak egymással e csoportok. Ezért rendelkeztek egyrészt előzetes tudással és ismerettel a másikat illetően, másrészt birtokukban tudhattak különböző mintákat, sztereotípiákat és stratégiákat, amelyek mozgósíthatók voltak Szé-

keszfehérváron is. A székesfehérvári konfliktus így ezeknek a – már meglévő – ellentéteknek a felszínre hozására alkalmas terepként, s így mindenképpen egy szimbolikus konfliktusként értelmezhető.

A benne résztvevő felek is kivétel nélkül szimbólumokkal dolgoztak, illetve az ügy logikája során kitermelt szimbólumok megszerzéséért, valamint azok jelentéssel való feltöltésének jogáért harcoltak (Bourdieu 1985, 1980). A küzdelem tehát elsődlegesen a szimbólumok birtoklásáért folyt. Ezek szolgáltak a különböző érvek és elméletek legitím keretéül. Az eltérő jelentések pedig a konfliktus „csatáiban” konfrontálódtak.

A társadalomtudományos diskurzus ezekben a csatákban való részvétele, illetve elkötelezettsége mindenképpen veszélyeket hordoz magában. Ezért meglátásom szerint a szimbolikus jellemzők, illetve maguk a szimbolikus elemek végiggondolása segítséget nyújt ennek elkerülésében. Éppen ezért elemzésem során megkerestem azokat a szimbólumokat, amelyek jelentéseinek feltárásával mód nyílik egy újabb megközelítési lehetőségre a problémát illetően. Ennek a megközelítésnek a lényege pedig abban rejlik, hogy a konfliktusok szimbolikus szintjeit kell feltérképezni, illetve felszínre hozni az elemzés és az értelmezés során.

JEGYZETEK

1. Turner (1983) gondolatát követve úgy gondolom, hogy különböző események életre hívhatnak új kulturális anyagokat (szimbólumokat, metaforákat, orientációkat, stílusokat, értékeket, sőt paradigmákat) éppúgy, mint ahogyan kialakíthatják a társadalmi kapcsolatok új mintáit hagyományos kulturális eszközökkel. Ezen új kulturális anyagok hatásainak és működésének ismerete véleményem szerint mindenképpen kezelhetőbbé tesz egy társadalmi problémát, konfliktust.
2. A szimbólum kifejezést Geertz által megfogalmazott értelemben használom, miszerint a szimbólum utalhat „bármilyen tárgyra, eseményre, tulajdonságra vagy relációra, mely valamilyen elképzelés hordozójául szolgál”. Ezen elképzelés pedig a szimbólum jelentéseként tétéleződik (Geertz 1966:5).
3. Módszertani alapként Babbie (1995) könyvét használtam.
4. Mindazoknak köszönettel tartozom, akik segítettek és egyáltalán lehetővé tették a munkámat és ezen írás megszületését azáltal, hogy időt és energiát szántak a velem való beszélgetésekre, interjúkra.
5. A tüntetésen elhangzott beszédek szövegeinek írott változata a Phralipe Cigány Irodalmi és Közéleti Folyóirat, 9. évfolyam, 1998. januári számában található meg (pp. 24–29).
6. Vö. Niedermüller (1995:560–561), aki a veszélyes helyekkel kapcsolatban írja, hogy megfigyelhető ahogyan a „a városi népességen belül az egymásról kialakult »képek«, elképzelések, meggyőződések, előítéletek kivetítésre kerülnek, »térbelileg objektiválódnak«. Ahogyan az amerikai városokban a négerek, Franciaországban az afrikaiak, Németországban a törökök, úgy Magyarországon a cigányok lakta utcák és városrészek »veszélyesek« – a tényleges veszélyhelyzetek számától függetlenül.”
7. Részlet Horváth Aladárral készített interjúmból.
8. A Vöröskereszthez tartozó Fiatalokúak Idegrendező- és Nevelési Tanácsadó Intézetének épülete, amely jelenleg az Autista Csoportok, és Más Fogyatékos Gyermekekért Alapítvány által működtetett általános iskolának ad otthont.

9. „Már nem csak Pátka tiltakozik” (FMH 1997. 12. 12:3), „»Helyzet« volt Belsőbárándon” (FMH 1997. 12. 19:1, 3), „Ki árt és ki segít a fehérvári romáknak?” (FMH 1997. 12. 20:4).
10. Elemzésemben az etnikai identitást az etnicitástól megkülönböztetve kezelem. Míg az előbbire úgy tekintek, mint egy olyan kognitív és emocionális dologra, amely segítségével az egyén besorolja önmagát vagy valaki mást egy etnikai csoportba, addig az utóbbit ezen önbesorolás stratégiájaként tételezem fel. Az etnicitás tulajdonképpen az etnikai önbesorolás kontextusával azonos, a kulturális különbségek kommunikációjaként ragadható meg, amely egyrészt a nyilvános reprezentációkon, másrészt a mindennapi gyakorlaton keresztül artikulálódik (Eriksen 1993).
11. Nagyon érdekes volt a különböző felek által a Rádió utcai konfliktusról adott történetek összevetése: attól függően, hogy ki volt a történet elbeszélője, más és más hangsúlyokkal telítődött a szöveg. Az elemeken nem torzítottak sokat, csupán mivel hozzájuk különféle, akár ellentétes jelentéseket társítottak, válhatott a történet egy etnikai, politikai, szociális, stb. diskurzusban később felhasználhatóvá.
12. Mind Nagy Zoltán Péterrel készített interjú, mind a Phralipe (1998. 9:33–34) cikke erről győzött meg: *„Kezdetben nem vettük figyelembe, hogy a sajtó felé is vannak kötelezettségeink. Ma már teljesen másképp csinálnánk: inkább mi adnánk ki nyilatkozatokat, mint megvárnánk, hogy támadások robbanjanak ki ellenünk.”* (Részlet Nagy Zoltán Péterrel készített interjúból.) *„A sok-sok eredmény után szólnunk kell arról is, hogy miben voltunk gyengék, mire érdemes odafigyelni, felkészülnünk a jövőben. Elsősorban a kommunikáció, a tények megfelelő kommunikálásának problémájára: (sok mindent) nem tudtunk keresztülvinni a magyar sajtón a megfelelő időben és hangsúllyal”* (Phralipe 1998. 9:34).
13. Itt is egy bizonyítéka található meg, a már említett politikai pártok segítségével való definiálásnak, besorolásnak. A személy neve már nem is szerepel, csupán a párt nevéből képzett jelző segítségével történik a rá való utalás.
14. Az egyik oldal, a Roma Polgárjogi Mozgalom véleménye a sajtó objektivitásáról és megosztottságáról.
15. Csupán egy jegyzet erejéig tudok kitérni arra, hogy érintőlegesen bemutassam, hogy az elkötelezettség már a cikkek címeinek szóhasználatában megmutatkozik: *„Lezárják a Rádió utca 11.-et. Végre fellélegezhetnek a környező házak lakói”* (Fejér Megyei Hírlap 1997. 09. 05:3); *„Kiköltözésre szólítják fel a Rádió utcai lakásbitorlókat. Elhelyezésükre sem kötelezettség, sem mód”* (uo. 1997. 09. 10:3) (kiemelés tőlem).
16. Lásd ezzel kapcsolatban Connerton (1997) és Hofer (1992).
17. A szövegeket vagy mondatokat szerkesztett változatban közlöm.
18. *„Elismerem, hogy a lakókonténer nem lakás, de lakni lehet benne. Másoknak el kell ismerni, hogy a városban 800 család vár szociális lakásra, akik nem jogcím nélküli lakáshasználóként (sok esetben lakásfeltöréssel) szereztek a jogosultságukat”* (részlet dr. Nagy István, Székesfehérvár polgármesterének 1997. október 16-i leveléből, amelynek címzettje Horváth Aladárnak volt).
19. A transzparensz szövegein, feliratain sűrítve jelennek meg a tüntetésen elmondott beszédek főbb gondolatai: *„Konténerekkel Európába”*; *„No gettó”*; *„Gettókkal az Európai Unióba?”*; *„Nem akarunk kitelepítést”*; *„Törvénytelen a kitelepítés”*.
20. Ezen megosztottság tulajdonképpen a magyarországi politikai megosztottsággal párhuzamos: *„...a politikai identitások és a politikai álláspontok a nemzetállamok többségében még erőteljesebb heterogenitást mutatnak: így például az egyes magyarországi pártokon belül legalább akkora véleménykülönbségeket és frakciózást tapasztalni, mint a romák politikai szervezetein belül”* (Lemon 1996:205).

21. Utalás a Szabad Cigányok Városi Szervezetére, amely elutasította a tüntetést, mivel az egyrészt ellenérzéseket vált ki a kisebbséggel szemben a város lakóiból, másrészt a szervezőinek hatalmi és politikai érdekeit szolgálja.
22. Ezek a következők: 1. Székesfehérvár, a város; 2. A múltra történő állandó utalás; 3. Szembenállás a konfliktus kapcsán: ők (szélsőbaloldalinak és jobboldalinak nevezett önkormányzat) és mi („a béke harcosai”); 4. A megosztottság; 5. Az európai csatlakozás; 6. A konténerekre és a gettóra mondott nem.
23. A tüntetésen beszédek mondók által használt jelzők a Rádió utca 11.-ben élő családokra.
24. A székesfehérvári képviselőtestület egyetlen ellenszavazattal élő képviselője a konténertelepítési tervvel kapcsolatban.
25. Erről bővebben lásd Braun (1995), Connerton (1997) és Nora (1989).
26. „Amikor november 26-án szerda reggel a Rádió utca 11.-ből pakolták fel a holmijaikat a romák a hivatali teherautóra, az érthetően indulatos öreg nénik, néhány rasszista – valamint kamerák és fényképezőgépek – gyűrűjében, azt gondolom, hogy ők sem, és én sem éreztem soha megalázottabbnak magunkat. Valahogy így szállíthatták el 1944–45 telén a fehérvári börgöndi úti cigány telepről a romákat, amikor Várpalota felé vitték őket a nyilasok és több mint 100 emberünket, köztük gyerekeket és asszonyokat lőtték közös, ma is jeltelen sírba” (Phralipe 1998. 9:35).

IRODALOM

BABBIE, EARL

1995 A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest: Balassi.

BOURDIEU, PIERRE

1979 Les trois états du capital culturel. Actes de la recherche en sciences sociales 30:3–6.

1980 Sens pratique. Paris: Édition de Minuit.

1985 Identitás és reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. Szociológiai Figyelő 1:7–22.

BRAUN RÓBERT

1995 Holocaust, elbeszélés, történelem. Budapest: Osiris.

CONNERTON, PAUL

1997 Megemlékezési szertartások. In Politikai antropológia. Zentai Violetta, szerk. 65–82. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium.

ERIKSEN, THOMAS HYLAND

1993 Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. London: Pluto Press.

GEERTZ, CLIFFORD

1966 Religion as a Culture System. In Anthropological Approaches to the Study of Religion. Banton, Michael, ed. London: Tavistock.

HECHTER, MICHAEL – LEVI, MARGARET

1979 The Comparative Analysis of Ethnoregional Movements. *Ethnic and Racial Studies* 2(3):260–274.

HELLER MÁRIA – RÉNYI ÁGNES

1995 Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. *In* Jelbeszéd az életünk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, szerk. 432–447. Budapest: Osiris-Századvég.

HICKETHIER, KNUT

1998 Film- és Televízió-elemzés. Budapest: Krónika Nova Kiadó.

HOFER TAMÁS

1992 Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. *Politikatudományi Szemle* 1:29–51.

LADÁNYI JÁNOS

1991 Leszakadók – a gazdasági és társadalmi szerkezetváltás alternatívái. *Replika* 4:1–39.

LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN

1997 Ki a cigány? *Kritika* 13(12).

1998 Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika* 14(3).

LEMON, ALAINA

1996 A romák megjelenítése és képviselete: Bevezetés. *Replika* 23–24:203–206.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1995 A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. *In* Jelbeszéd az életünk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor, szerk. 555–565. Budapest: Osiris-Századvég.

NORA, PIERRE

1989 Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26(1):7–25.

SASSEN, SASKIA

1994 L'Éthnicité et l'espace dans la ville globale. Une nouvelle frontière. *Les Annales de la recherche urbaine* 64:90–95.

TURNER, VICTOR

1983 Szimbólumtanulmányok. *In* Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Hoppál Mihály – Niedermüller Péter, szerk. 173–197. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

WALLERSTEIN, IMMANUEL

1998 Die Konstruktion von Völkern: Rassismus, Nationalismus, Ethnizität. *In* Rasse-Klasse-Nation: ambivalente Identitäten. Étienne Balibar – Immanuel Wallerstein, Hrsg. Hamburg: Argument.

WALLMAN, SANDRA

1986 Ethnicity and Boundary Process in Context. *In* Theory of Race and Ethnic Relations. John Rex – David Mason, eds. Cambridge: Cambridge University Press.

ZENTAI VIOLETTA

1997 Politikai antropológia: a politika antropológiája. *In* Politikai antropológia. Zentai Violetta, szerk. 9–37. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium.

SÁRA BALOGH

II Rádió Street, Székesfehérvár

This study which results from several months of empirical research attempts to analyze a complex conflict situation which took place between 1995 and 1997 in the Western Hungarian town of Székesfehérvár. As it became a lightning rod for the expression of political and ethnic feelings (relating to the Roma) the conflict went beyond a mere official or social problem. In fact it was this change in the nature and direction of the conflict which led the author to investigate those central themes which had symbolic meaning for both the participants of the event and the political and social scientific discourses it gave rise to.